

ხელოვნება თავად უკვდავებაა

მეფის მხატვარ თეოდორეს მონასტრობანი ზემო სვანეთში

ნათელა აღადაშვილი

ანელი ვოლსკაია

ზემო სვანეთის შუა საუკუნეების კედლის მხატვრობაში ყურადღებას იქცევს მეფის მხატვრის თეოდორეს მიერ მაღალი ოსტატობით შესრულებული სამი მონასტრულია. ესენია: კალას თემის წმ. მთაწარანგელოზთა ეკლესიის, აგრეთვე წმ. კვირიკეს ეკლესიის (ლაგურკა) და იფარის თემის ნაიფარის წმ. გიორგის ეკლესიის მონასტრობანი. მხატვრის სახელი და მონასტრობათა თარიღი მოცემულია ასომთავრულით შესრულებულ ფრესკულ წარწერებში.

ტიტული - მეფის მხატვარი - ოსტატის მაღალი კვალიფიკაციის მაჩვენებელია. საფიქრებელია, რომ თეოდორეს განათლება საქართველოს ცენტრალური რაიონების რომელიღაც მხატვრულ ცენტრში ექნებოდა მიღებული, ხოლო მონასტრობათა შესრულების დრო (XI-XII სს.) იძლევა შესაძლებლობას გამოეთქვათ მოსაზრება, რომ თეოდორე საქართველოს გაძეგრების დროს, დაეით აღმაშენებლის კარის მხატვარი იყო. მაგრამ მისი ნამუშევრები მხოლოდ სვანეთში შემორჩა.

მხატვრის წარმომავლობის შესახებ არ მოგვეპოვება ცნობა. მაგრამ თეოდორე რომ სვანი იყო, ამასზე მკაფიოდ მეტყველებს თვით მის მიერ შესრულებულ მონასტრობათა ხასიათი, რომლებიც ორგანულად უკავშირდება სვანეთის კედლის მხატვრობას. ამასზე ღაღადებს ქრისტიანული წმინდანებიდან იმ პერსონაჟთა შერჩევა, რომელთა თაყვანისცემა სვანეთში წინაქრისტიანულ ადგილობრივ რწმენა-წარმოდგენებს უკავშირდებოდა. სანელდობრ, წმ. გიორგი (ჯგჯგ) ასოცირდებოდა მთვარის, ხოლო წმ. ბარბარა მზის კულტთან, წმ. კვირიკე - ნადირობის ღვთაებასთან, წმ. მთაწარანგელოზები მთის მწვერვალების მფარველებად იყვნენ მიჩნეულნი. განვითარებული შუა საუკუნეების ხანაში სვანეთის მხატვრული ცხოვრება განსაკუთრებული ინტენსივობით გამოირჩეოდა. ადგილობრივ საოქრომჭედლო სახელოსნოებში იქმნებოდა მაღალმხატვრული ნაწარმოებები, რომლებშიაც აისახა ქართული ჰეიდური ხელოვნების მოწინავე ტენდენციები. სვანი ოსტატების ხელს ეკუთვნის ზეზე კეთის შესანიშნავი ნიმუშები. ამ პერიოდს მიეკუთვნება მრავალრიცხოვანი მონასტრობა, რომლებიც სვანეთში გავრცელებულ მცირე ზომის დარბაზული ტიპის ეკლესიებს ამკობს. ადგილზევე სრულდებოდა აგრეთვე ფერწერული ხატები.

ბრწყინვალე განათლების და დიდი პირადი ნიჭის წყალობით სვანეთის ფერწერისათვის დამახასიათებელმა

თავისებურებებმა თეოდორეს მხატვრობაში კლასიკური ინტერპრეტაცია პოვეს. მის შემოქმედებაში იგრძნობა მხატვარ - მონუმენტალისტის დიდი გამოცდილება, ფერწერის ტექნიკის ვირტუოზული ფლობა. მან შექმნა ლაკონური, ძლიერ გამომხატველი მონასტრობანი, რომლებმაც სადღესასწაულო, ამალღებელი ხასიათი შესძინეს სვანეთის ეკლესიების ინტერიერებს.

ის გარემოება, რომ ჩვენთვის ცნობილია ერთი მხატვრის მიერ სამი ეკლესიის მონასტრის ფაქტი, თავისთავად უნიკალურია შუასაუკუნეების ხელოვნებაში და შესაძლებლობას იძლევა თვალი ვადევნოთ როგორც მისი ინდივიდუალური შემოქმედების განვითარებას, ასევე მონასტრობათა სტილის ევოლუციას გარკვეული დროის მანძილზე.

ყველაზე ადრინდელი, თეოდორეს მიერ 1096 წელს მონასტრული ეკლესია წმ. მთაწარანგელოზთა სახელობისაა. ამ მცირე ზომის ინტერიერის მხატვრობა გადაწყვეტილია XI ს-ის ქართულ მონასტრობათა მონუმენ-

ღეთისმშობლის გამოსახულება იფარის ეკლესიაში. 1096 წ.

ტური, კლასიკური სტილის პრინციპების მიხედვით. პროგრამა უაღრესად ლაკონურია; ძირითადად მონასტრობაში დომინირებენ დიდი ზომის ფიგურები, რაც განსაზღვრავს ანსამბლის მონუმენტურ და საზეიმო ხასიათს.

საკურთხეველის კონქში წარმოდგენილია სამი წელსზეითი ფიგურისაგან შედგენილი ევდრების კომპოზიცია: ცენტრში მაკურთხეველი ქრისტე და მისკენ ევდრების უესტაყულაციით მიმართული ღეთისმშობელი და იოანე ნათლისმცემელი. ევდრება, რომელიც

გამოხატავს ქრისტეს წინაშე წინამდგომთა ადამიანი-სათვის მოღვაწისა და შეწვევის იდეას, სხანეთში საუკუნეების მანძილზე საკურთხეველის მოხატულობის ერთადერთ თემს წარმოადგენდა.

იფარის მოხატულობის სადღესასწაულო ხასიათი ხაზგასმულია მდიდრულ სამეფო სამოსში გამოწყოილ მთავარანგელოზთა ფიგურებით, რომლებიც წარმოადგენილი არიან უშუალოდ "ეფდრების" კომპოზიციის გვერდით დარბაზის კამარის აღმოსავლეთ მონაკვეთებზე. ამრიგად, აქცენტირებულია ეკლესიის პატრონთა თემა.

მხატვრობის ანსამბლში, კამარასა და დასავლეთის კედელზე თვედორემ სახარების მხოლოდ სამი სცენა გამოხატა: "ხარება" და "ქრისტეს შობა" რომლებიც განკაცების დომას გამოხატავენ, და "ნათლისღება" - მეორედ შობა და განწმენდა, ე.ი. კაცობრიობის ხსნის იდეა. სცენათა გააზრებული სიმბოლური დაბრუნებით მხატვარი ამდირებს მოხატულობის თეოლოგიურ შინაარსს.

მოხატულობის ქვედა რეგისტრი წმინდანთა ცალკეული ფიგურებისაგან შედგება. მათ შორისაა სხანეთში განსაკუთრებით პოპულარული წმინდა მოწამეები: წმ. კვირიკე და დედამისი წმ. იელიტა, წმ. დედანი - ბარბარე და ეკატერინე. ქრისტიანობის ტრიუმფის იდეას გამოხატავენ ამხედრებული მეომარი წმინდანები: წმ. გიორგი, რომელიც იმპერატორ დიოკლეტიანეს ამარცხებს, და წმ. თეოდორე გველეშაპის განმგებელი.

მეორე ზომის ეკლესიის ინტერიერში მოხატულობის აღქმა არ ითვალისწინებდა მლოცველთა აქტიურ მოძრაობას, ამიტომაც ცალკეული გამოსახულებანი შეიგრობნობა როგორც სალოცაი ხატები, თუმცა ეს არ არღვევს მილიანი ანსამბლის პარმონიულ ერთიანობას.

16 წლის შემდეგ, 1112 წელს თვედორემ მოხატა წმ. კვირიკეს ეკლესია (ლაგურა), რომელიც ერთობლივი სხანეთის წმინდათაწმიდა სალოცაი იყო. მოხატულობა ძლიერ დაზიანებულია მიწისძვრის შედეგად და განახლებულია ნაწილობრივ, რასაც გადმოსცემს სამხრეთ პილასტრის ასომთავრული წარწერა. ამ დროს, XVII ს-ში თითქმის მთლიანად, მაგრამ ძველი სქემის მიხედვით გადაწერეს საკურთხეველის მოხატულობა.

იფარის მსგავსად ლაგურაშიც საკურთხეველის კონქში გამოხატულია სამფიგურიანი ვერცხვა.

ეკლესიის ინტერიერი აქ დანაწევრებულია: ცილინდრული კამარა საბაჯენი თაღით ოთხ ნაწილადაა გაყო-

ფილი. აქედან გამომდინარე მხატვარმა თვედორემ იფარის ეკლესიის კამარაზე გამოხატულ სცენებს კიდევ ორი დაუმატა: ჯვარცმა - ქრისტეს მიერ კაცობრიობის ხსნისათვის გაწეული მსხვერპლი, და ჯოჯოხეთის წარმოტყვევნა, რომელიც ქრისტეს მკვდრეთით აღდგომას გადმოსცემს. ამის შედეგია მოხატულობის თეოლოგიური პროგრამის გაფართოება.

ეკლესიის პატრონის თემა მეტყველად არის გადმოცემული სამხრეთ კედლის თაღებში მოთავსებულ წმ. კვირიკესა და წმ. იელიტას ცხოვრების ამსახველ სცენებში. მათი ცალკეული ფიგურები მხატვარმა ორჯერ გამოხატა გამოსაჩენ ადგილას: კანკელის ანტიბლემენტზე, აღსაყდრის კარების ორივე მხარეს და დასავლეთის კედლის ზედა რეგისტრში. საყურადღებოა, რომ დასავლეთ კედლის წმ. კვირიკეს გამოსახულების შექმნისას მხატვარი შთაგონებული იყო წმ. კვირიკის XI ს-

ის მაღალმხატვრული ჰუმანიზმული ხატით, რომელიც ლაგურაში ინახება.

იფარის მოხატვის შემდეგ განვიხილოთ დროთა განმავლობაში დაინახა ლაგურის მოხატულობის საერთო სტრუქტურას, რომელშიც ასახა ქართული მონუმენტური მხატვრობის განვითარებაში გამოვლენილი სტილისტური ხასიათის ცვლილებები, სახელდობრ, მოხატულობის ცალკეული ნაწილების დინამიური, ხაზობრივ-დეკორატიული გაერთიანების ტენდენცია. კამარაზე და კედლის თაღებში წარმოდგენილ სცენებს მხატვარი ერთმანეთთან აკავშირებს კომპოზიციებში ცენტრალური ვერტიკალის გამოყოფით. განსაკუთრებით დინამიურია ცხენოსან წმ. მეომრების - გიორგისა და თვედორეს - სხეულები მხარეს მიმართული მოძრაობა.

მხატვარ თვედორეს დიდი ნიჭი განსაკუთრებით გამოვლინდა წმ. კვირიკესა და წმ. იელიტას ცხოვრების სცენების შექმნისას. იგი ირჩევს ორ დამასრულებელ ეპიზოდს - მათ მოწამებრივ სიყვილს ქრისტიანული რელიგიისათვის. თვედორე უდაოდ იცნობდა ამ სიუჟეტების ჩამოყალიბებულ სქემებს, მაგრამ ძირითადად მის მიერ გააზრებული იყო წმინდანთა ცხოვრების ლიტურგიატური ტექსტი. ამის შედეგია ეპიზოდების დრამატიულობის ღრმად ემოციური და მეტყველი გადმოცემა. სიუჟეტის ემოციური გააზრება თვედორეს შემოქმედების მოწინავე ხასიათის მაჩვენებელია.

ნაიფარის წმ. გიორგის ეკლესიის მოხატულობა (1030 წ.) მხატვარ თვედორეს ბოლო ნაშეუქმანია სხანეთში. ეკლესიის ინტერიერი მაღალია და ხალვათი. ამის შე-

საბამისად თეოდორემ საკურთხეულის კონქში წარმოადგინა ევდრების გაურცობილი, მრავალფეფურიანი რედაქცია, ე.წ. ევდრება - გამოცხადება. სრულიად ორიგინალურად გადაწყვეტილი კომპოზიცია გამდიდრებულია ანგელოზთა დასის გამოსახულებებითა და წინასწარმეტყველთა ხილვის მოტივებით (ტეტრამორთვი და ქერუბიმი) ეს გრანდიოზული, საღვთადასწავლო კომპოზიცია, რომელშიაც განსაკუთრებითაა აქცენტირებული აღსაფრებელი მაცხოვრის დიდებული ფიგურა, წარმოადგენს მხატვრობის ანსამბლის დომინანტს. განსაკუთრებით ექსპრესიულია ქრისტეს ფართოდ გაშლილი მკურთხეველი მარჯვენის ჟესტი, რომელიც აერთიანებს არამატო ამ კომპოზიციის ფიგურებს, არამედ მხატვრობის ყველა გამოსახულებას. დინამიურობის ტენდენციამ ნაიფარში უფრო განვითარებული სახე მიიღო, რაც ქართული მონუმენტური მხატვრობის განვითარების საერთო პროცესით იყო განპირობებული.

ნაიფარის ეკლესიის კამარაზე სახარების ის ოთხი სცენაა, რომლებიც ლაგურკაშია გამოსახული. აქაც განსაკუთრებით აქცენტირებულია ეკლესიის პატრონის თემა. წმ. გიორგის მოწამობრივი ცხოვრების ციკლი იწყება დასაუღესის კედელზე უდმროი შეფის დიოკლეტიანეს გამოსახულებით, რომლის პრეზენტიც დასაუღეს იგი. წმინდანის წამების ეპიზოდები შემდეგ გრძელდება სამხრე-

თის კედელზე ერთიანი ფრიზის სახით და სრულდება წმ. გიორგის თავის კეებით. სცენები არ არიან ერთმანეთისაგან გამოყოფილი და მათ მიძრარობის დინამიური რიტმი აერთიანებს. და ბოლოს ნაიფარის მონასტერულ კედელში დამამთავრებელ აქცენტს წარმოადგენს ჩრდილო-

ეთ კედლის საზეიმო ქერალდიური კომპოზიცია ამხედრებული მეომარი წმინდანების - წმ. გიორგისა და წმ. თეოდორეს ერთმანეთის პირისპირ წარმოდგენილი გამოსახულებებით, რომლებიც ბიროტ მალეზე (დიოკლეტიანე და გველეშაპი) გამარჯვების იდეას ასახავს.

მხატვარ თეოდორეს მონასტერულ კედელში თვალს ხედება ძლიერ მეტყველი სახეებით, მათთვის დამახასიათებელი მძიმე თვალით, კეხიანი ცხვირით, დიდი ნუშისებრი მოყვანილობის თვალებით, რომელთა გამომსახველობა გაძლიერებულია მევეთრად შეყვრილი წარბებით და ირიბად მიმართული მზერით. მსგავს

ტიპაჟს სვანეთის სხვა მონასტერულ კედლებზეც ვხვდებით. სვანეთის ფერწერული სკოლისათვის დამახასიათებელია მონასტერულ კოლორიტიც, რომელიც ძირითადად მოწითალო-ყავისფერის, ყვითელისა და მწვანე ფერების სხვადასხვა ნიუანსებზეა აგებული.

თეოდორეს მონასტერულ კედელში სტრუქტურული ევოლუცია დაკავშირებულია ქართული ეკლესიის მხატვრობის განვითარების საერთო პროცესთან. ამისთანავე მათში აღბეჭდილია მხატვრის შემოქმედებითი «ინდივიდუალობა», რაც გამოიხატება სახეითი ფორმების ლაკონიზმსა და ხაზობრივი გამომსახველობის განსაკუთრებულ სიმბაფერეში. გამოსახულებათა პლასტიურობის და ექსპრესიულობის თვალსაზრისით მსგავსი სხვა მაგალითები არ არის ცნობილი ქართულ მხატვრობაში.

მხატვარ თეოდორეს შემოქმედებამ დიდი გავლენა მოახდინა ადგილობრივ სვან ოსტატებზე და თავისი კვალი დაამჩნია სვანეთის ფერწერული სკოლის შემდგომ განვითარებას. მაგალითად, შეიძლება მოვიყვანოთ წვირბის მაცხოვრის ეკლესიის მონასტერულ კედელში თეოდორეს მოწამის მიერ იყო შესრულებული.

წმინდა თეოდორეს გამოსახულება კვირიკესა და ივლიტეს ეკლესიაში. 1112 წ.